

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ В СРСР

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LEGAL DEONTOLOGY IN THE USSR

Макарчук В.В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теоретико-правових та соціально-гуманітарних дисциплін
факультету права та лінгвістики
Білоцерківського національного аграрного університету

У статті аналізуються тенденції розвитку юридичної науки про належне в СРСР з урахуванням існуючих результатів сучасних наукових досліджень і впливу радянської ідеології на наукові знання про деонтологію.

Проаналізовано поняття «деонтології» Д. Беніама – англійського філософа і правознавця, засновника філософської течії утилітаризму та прихильника лібералізму. Зроблено висновок, що радянська ідеологія дуже гальмувала розвиток у вітчизняній літературі наукового знання про деонтологію як важливу етично-соціальну категорію, що давно і широко використовувалося світовою наукою і практикою.

Вплив цієї ідеології перетворився в проблему, суть якої полягала в сприйнятті частиною професійної групи радянських науковців поняття «деонтологія» крізь призму ідеологічних заборон. Критика класиками марксизму деонтології як науки про належне була пов'язана з особою Д. Беніама, а не із суттю науки, оскільки основоположник вчення «марксизму», одного із небагатьох філософських учень, яке дає власну цілісну картину навколишнього світу, К. Маркс мав власне бачення різних понять, в тому числі «деонтології», і був противником ідей лібералізму.

Відображено спроби закріплення як у законодавстві, так і на міжнародному рівні відповідних вимог до юристів. Розглянуто процес заміни «Вступу до юридичної спеціальності» на «Юридичну деонтологію» як розширену версію попередньої навчальної дисципліни, яка відтоді постійно викладається на юридичних спеціальностях в Україні.

Розвиток будь-якого поняття, особливо юридичного, має велике практичне значення для розуміння його суті. Особа юриста тісно пов'язана з її соціальним і правовим статусом. Визначення «статус» використовується в різних словосполученнях: «юридичний статус», «правовий статус», «соціальний або фактичний статус».

Зроблено висновок, що в нормативних актах, теоретичній і галузевій літературі, юридичних словниках широкого застосування і визнання набув термін «юридична деонтологія», який відповідає загальним вимогам, встановленим правилами юридичної техніки (терміни повинні бути загальноновизнаними, мати стійкий характер, широке застосування).

Ключові слова: юридична деонтологія, Д. Беніам, марксизм, радянська ідеологія, особа юриста, правовий статус.

The article analyzes the tendencies of the development of the legal science of the due in the USSR taking into account the existing results of modern scientific researches. The influence of Soviet ideology on scientific knowledge about deontology is also investigated.

The concept of "deontology" by D. Bentham – an English philosopher and jurist, founder of the philosophical current of utilitarianism and proponent of liberalism is analyzed. It is concluded that Soviet ideology has greatly inhibited the development of scientific knowledge about deontology in the domestic literature as an important ethical and social category that has long and widely been used by world science and practice.

The impact of this ideology turned into a problem, the essence of which was the perception by the professional group of Soviet scientists of the very concept of "deontology" through the lens of ideological prohibitions. Criticism of the classics of Marxism in deontology, as a science of the proper, was related to D. Bentham's own personality, and not to the essence of science itself, as the founder of the doctrine of "Marxism" as one of the few philosophical teachings that gives its own holistic picture of the world around, Marx had his own vision of different concepts, including "deontology" and opposed to liberalism.

Attempts to consolidate, both in law and internationally, the appropriate due process requirements for lawyers are reflected. The process of replacing Legal Entry with Legal Deontology has been considered as an expanded version of the previous academic discipline, and since then it has been continuously taught at legal specialties in Ukraine.

The development of any concept, especially legal, is of great practical importance for understanding its essence. The lawyer's personality is closely linked to his or her social and legal status. The definition of "status" is used in various phrases: "legal status", "legal status", "social or factual status".

It is concluded that in legal acts, theoretical and sectoral literature, legal dictionaries, the term "legal deontology" has been widely used and recognized, which meets the general requirements, which are established by the rules of legal technology (terms must be universally recognized, have a stable nature, have wide application).

Key words: legal deontology, D. Bentham, Marxism, Soviet ideology, legal personality, legal status.

Постановка проблеми. Юридична деонтологія розкриває загальну картину юридичної освіти, науки і практики, а також професійну етику юриста. Термін «деонтологія» грецького походження, що в перекладі означає «наука про належне». Цим терміном інколи позначають розділ етики, в якому вивчаються проблеми обов'язку людини та сфера належного. Вона показує також основи юридичної, практичної, наукової та навчальної діяльності. Тому доцільно проаналізувати тенденції розвитку юридичної науки про належне в СРСР, враховуючи вплив радянської ідеології на наукові знання про деонтологію.

Стан дослідження. Різні аспекти історичного розвитку юридичної деонтології відображали у свої наукових працях С. Алексєєв, І. Бендик, Д. Беніам, В. Горшенєв, С. Гусарєв, О. Скакун, С. Сливка, О. Тихомиров та інші.

Метою статті є аналіз історичного розвитку юридичної деонтології в СРСР з урахуванням впливу радянської ідеології.

Виклад основного матеріалу. Основоположник вчення «марксизму» як одного із небагатьох філософських учень, яке дає власну цілісну картину навколишнього світу, К. Маркс мав власне бачення різних понять, в тому числі «деонтології» Д. Беніама – англійського філософа і правознавця, засновника філософської течії утилітаризму. Він називав його «генієм буржуазної дурості» [1, с. 624]. Д. Беніам був прихильником ідеології лібералізму, провідна ідея якого – «вільний розвиток капіталістичних відносин, демократизація державних інститутів та структур» [2, с. 438]. Радянські дослідники лібералізму приписували те, що «в основу його етичних поглядів були покладені принципи користі, особистого успіху, ідеї вільної торгівлі і конкуренції», що протиставлялося радянському колективізму [3].

Керуючись догмами «марксизму», офіційна радянська ідеологія фактично гальмувала розвиток деонтології як прикладної науки і розділу етики. Тому аж до 90-х рр. ХХ ст. практично в усіх тогочасних наукових роботах при згадці поняття «деонтологія» та її засновника Д. Беніама

вказувалося, що за свої погляди його критикували класики вчення марксизму-ленінізму [4, с. 21]. Наприклад, Б. Петровський у своїй праці «Деонтологія в медицині» писав: «Деонтологія в буржуазній науці, що розуміється в утилітарному сенсі, який надавав цьому терміну Д. Бентам, ... проведення принципу утилітаризму забезпечить найбільше щастя найбільшого числа людей» [5, с. 17].

Поняття «деонтологія», як вказано в «Сучасному словнику з етики», — «це розділ етики, в якому розглядаються проблеми належного. Вважається, що термін «деонтологія» вперше ввів англійський філософ-утилітарист Д. Бентам, який позначив ним теорію моралі. Пізніше деонтологію як вчення про належне почали відрізняти від аксіології (етичної). Досить важливим питанням етики є проблема співвідношення обов'язку (належного) і добра (ціннісного феномена), деонтології і аксіології. Розрізняють деонтологію медичну, юридичну тощо» [6, с. 110].

Як пише О. Скакун, «тілки в результаті набуття фахової правосвідомості професія досягає якісних найвищих характеристик, які відрізняють її від роду занять. Ці якісні характеристики виявляються в здатності професії до саморегулювання (саморегуляції). Завдяки прагненню до впорядкування відносин всередині професії відбувається внесення її регулюючої дії в суспільне життя. Здатність до саморегулювання втілюється в ідеях, принципах, методах, умовах і порядку регулювання професії. Сформовані правила оформлюються в єдиний документ, що приводить їх до одноманітності. Положення таких документів стають корпоративно-нормативними (нормативами культури юриста) і набувають значення професійних стандартів, тобто розповсюджуються на всіх представників професії, вимагають підпорядкування і забезпечуються заходами примусу. Саме ці документи слугують офіційними джерелами юридичної деонтології, їх можна назвати актами про корпоративні норми-стандарты, які висуваються до юридичної професії, про регулятиви (нормативи) культури юриста» [7, с. 21].

Слід зазначити, що певні спроби закріплення в законодавстві відповідних вимог до юристів робилися ще в 20-х рр. минулого століття [8, с. 115]. Так, 26 жовтня 1920 року Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР затвердила нове «Положення про народні суди», де вказувався певний порядок атестації працівників радянського суду, згідно з яким передбачалося робити професійний підбір кадрів на посаду народного судді лише з урахуванням визначеного переліку таких якостей: «ідейно-політичних, розумових, моральних, пов'язаних із характером та темпераментом, а також адміністративно-організаторських якостей» [9, с. 328]. Дев'ятого грудня 1982 року Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти (Мінвуз) СРСР затвердив новий документ – «Кваліфікаційну характеристику юриста», де визначалася певна система вимог до знань і умінь юриста [10, с. 142].

На думку О. Скакун, «цінність її полягала в тому, що було визначено значення кваліфікаційної характеристики для професійного призначення юриста і наведено перелік вимог (що повинен знати і вміти юрист), запропонованих йому при здійсненні професійної діяльності. Не менш важливе значення цього документа полягає у визначенні чотирьох тогочасних спеціалізацій: державно-правова, господарсько-правова, судова, прокурорсько-слідча, криміналістична. Відповідно до цих спеціалізацій і були побудовані типові навчальні плани всіх юридичних вузів країни» [7, с. 102].

Щодо закріплення належних вимог на міжнародному рівні, то 17 грудня 1979 року на Генеральній Асамблеї ООН резолюцією № 34/169 було прийнято «Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку» [11, с. 21; 12].

У 70-ті рр. на юридичних факультетах викладався спецкурс «Вступ до юридичної спеціальності», який мав

на меті продемонструвати студентам основи їх майбутньої професії. В 1976 році було видано підручник С. Алексєєва «Введение в юридическую специальность» [13]. В. Горшенев та І. Бендик – викладачі на той час Харківського юридичного інституту (зараз Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) в посібнику «Юридична деонтологія», де послідовно було викладено предмет і функції нової науки, її принципи та роль у системі юридичних знань, зазначали, що приводом до «негативного ставлення до деонтології як до прикладної науки була саме критика Маркса на адресу Бентама» [14, с. 7].

Професор В. Горшенев був ініціатором заміни «Вступу до юридичної спеціальності» на «Юридичну деонтологію» як розширену версію попередньої навчальної дисципліни. Відтоді вона постійно викладається на юридичних спеціальностях в Україні. Він також зробив спробу узагальнити всю інформацію про кваліфікаційну характеристику юриста, розглянути професію юриста в кількох аспектах: а) юрист як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як спеціаліст; г) юрист як носій високих моральних якостей; г) естетична культура юриста. Його теоретичні положення та висновки заклали підвалини подальшого розвитку системи філософсько-етичних знань у професійній діяльності юристів [14, с. 17].

Як зазначають у своєму посібнику С. Гусарев та О. Тихомиров: «Юридична діяльність здебільшого пов'язана з політикою і політичною діяльністю. Цим можна пояснити той інтерес, який періодично виявляло до юриспруденції політичне керівництво країни. Особливо це було помітно за часів керівної ролі КПРС – у період зрощення апаратів партії та держави. В партійних документах, які використовувалися на рівні законів, йшлося про відданість комуністичній ідеї, про знання основ марксизму, радянського ладу та партійної програми, що становило основу моральних і професійних якостей юриста. Така політизація суспільних відносин, політизація юридичної науки негативно впливали на її стан, хід наукових досліджень, суспільство загалом. Зараз ситуація дещо змінилася, але в системі деонтологічних знань ще є недоліки, які в основному мають науково-методологічний характер. Наприклад, досі нечітко визначено межі предмета цієї науки, недосконалою залишається й структурна композиція навчальних програм з юридичної деонтології, не вистачає комплексних наукових досліджень. Слід згадати про проблеми кадрового, методичного забезпечення, які є в системі юридичної освіти. Порівняно з медичною деонтологією простежується відставання в формуванні чіткої, узгодженої системи знань» [15, с. 19].

Особа юриста тісно пов'язана з її соціальним і правовим статусами. Визначення «статус» використовується в різних словосполученнях: «юридичний статус», «правовий статус», «соціальний або фактичний статус». Іноді це пов'язано з тим, що існують поняття, терміни, категорії, які базуються на різному праворозумінні відомих наукових шкіл: юридичного позитивізму, природного права, соціологічної юриспруденції. Такі дискусії ніколи не були відірваними від реального правового життя, оскільки офіційно визнана правова доктрина була заснована на тому чи іншому праворозумінні, ставала тісно основою, на якій базувалася система законодавства і здійснювалася правозастосовна практика [16, с. 20–21].

Спеціальний довідник з історичних понять і термінів «Історична наука: термінологічний і понятійний довідник» вказує, що соціальний статус (лат. "status" – «стан», «становище») це «сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда чи соціальної групи, пов'язана з виконанням певної соціальної ролі, яка постає як динамічний аспект, спосіб реалізації соціального статусу; з поведінкою, очікуваною відповідно до становища у суспільстві». Також «соціальний статус слід відрізняти від статусу особистого, тобто становища, яке посідає людина в первинній

групі. Спочатку соціальний статус тлумачиться як правове становище юридичної особи» [17, с. 354].

Правовий і соціальний статуси співвідносяться як форма і зміст. Соціальний статус визначався відповідними соціальними нормами та відносинами. На думку автора, необхідно вказати на такі обставини: категорія «правовий статус» нерозривно пов'язана з доктриною природного права; постійно розвиваються уявлення наукової спільноти про зміст основних прав і свобод особи; права і свободи особи вийшли за межі внутрішньої компетенції держави, стали предметом міжнародного захисту [16, с. 21].

Як підкреслює О. Скакун, «до 60-х років ХХ ст. у вітчизняній юридичній науці правовий статус отожднювався з правоздатністю. Мотивувалося це тим, що правовий статус і правоздатність виникають і припиняються у суб'єкта одночасно, вони є однаково невідчужуваними» [18, с. 386].

З подальшим розвитком правової науки в 70-80-х рр. ХХ ст. категорія «правовий статус» отримала широку розробку в працях вчених-правознавців, сформувався як наукова проблема і одна з головних категорій правознавства, закріплена в законодавстві. Тобто до половини ХХ ст. правовий статус зазвичай відповідав правоздатності.

В якості самостійної категорії він не вивчався, тому що правовий статус і правоздатність з'являються і зникають у особи одночасно, бо є однаково невід'ємними. Їхня подібність і є підставою для отожднення. Слово «статус» у «Словнику іншомовних слів» у перекладі з латинської означає «положення», «стан кого-небудь чи чого-небудь» [19, с. 634].

Висновки. Радянська ідеологія дуже гальмувала розвиток у вітчизняній літературі наукового знання про деонтологію як важливу етично-соціальну категорію, яка давно і широко використовувалася світовою наукою і практикою. Вплив цієї ідеології перетворився в проблему, суть якої полягала у сприйнятті частиною професійної групи радянських науковців поняття «деонтологія» крізь призму ідеологічних заборон. Критика класиками марксизму деонтології як науки про належне була пов'язана з особою Д. Бентама, а не із суттю цієї науки.

В нормативних актах, теоретичній і галузевій літературі, юридичних словниках широкого застосування і визнання набув термін «юридична деонтологія», який відповідає загальним вимогам, встановленим правилами юридичної техніки (терміни повинні бути загальнознавчими, мати стійкий характер, широке застосування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва : Издательство политической литературы. Т. 23. 920 с.
2. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 840 с. URL: https://pidruchniki.com/1335102236449/politologiya/suchasniy_liberalizm.
3. Лексика – українські енциклопедії та словники : Українська Радянська Енциклопедія. URL: <https://leksika.com.ua/19330416/ure/bentam>.
4. Громов А.П. Врачебная деонтология и ответственность медицинских работников. Москва : Медицина, 1969. 140 с.
5. Петровский Б.В. Деонтология в медицине. Москва : Медицина, 1988. 352 с.
6. Тофтун М.Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
7. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія : Підручник. Перекл. з рос. Харків : Еспада, 2008. 400 с.
8. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права : курс лекций. Москва : Юристъ, 2001. 776 с.
9. Лексика – українські енциклопедії та словники : Юридична енциклопедія / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н-П. 720 с. URL: https://leksika.com.ua/15010922/legal/narodniy_sud.
10. Сливка С.С. Мораль і право в умовах формування правової держави. *Проблеми формування суверенної правової української держави : збірник наукових статей*. 1993. 109 с.
11. Кремень В.Г., Горлач М.І. Політологія : підручник / за заг. ред. В.Г. Кременя, М.І. Горлача. Харків : Друкарський центр «Єдиноріг», 2002. 640 с.
12. Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
13. Алексеев С.С. Введение в юридическую специальность. Москва : Юридическая литература, 1976. 256 с.
14. Горшенев В.М., Бендик И.В. Юридическая деонтология : Учебное пособие. Москва. 1974. 178 с.
15. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. Київ : Знання. 2010. 495 с. URL: https://pidruchniki.com/13761025/pravo/stanovlennya_rozvitok_yuridichnoyi_deontologiyi.
16. Макаруч В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 18–23. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1740/3/Poniattia_pravov.pdf.
17. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / голов. ред. В.М. Литвин. Київ : Вища школа, 2002. 430 с.
18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник. Перекл. з рос. Харків : Консум, 2001. 664 с.
19. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничук. Київ, 1974. 826 с.